

סיכום המושב הראשון

הנושאים העיקריים הדורשים טיפול וקביעת מדיניות – כל אחד עולם ומלואו

פרופ' רות קרק
המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית

הנושא של מדיניות קרקעית נדון בדרך כלל ברמה הלאומית ובמסגרות ממלכתיות ומוסדיות. הוא מורכב מעקרונות מנחים בהיבט האידיאולוגי ומנושאים להם נדרשת התייחסות עקרונית ויישומית כאחד ברמה הפוליטית, החברתית, הכלכלית, המשפטית והמרחבית. יחד עם זאת ניתן לדון בו גם בהקשר של תרבויות ודתות שונות, אימפריות וכן קבוצות לאומיות במצבים של טרום מדינה. דוגמה טובה למצב של טרום מדינה היא ההיערכות של ההנהגה הציונית והישוב בארץ-ישראל לקביעת מדיניות תכנונית וקרקעית עוד בתקופת המנדט, והתכנון היוזם הלאומי – שהוא מרשים ביותר לפי דעתי – בתקופת ראשית מדינת ישראל וחשיבותו הרבה לעיצוב המרחב שלה, כפי שעולה ממחקר שערכתי לפני מספר שנים ומהדוקטורט של מיכל אורן-נורדאו שנמצאת כאן אתנו.

בין העקרונות הכלליים והפרטניים יותר בנושא הקרקע, אותם חשוב להזכיר, אני רוצה להעלות רק מספר נקודות: הכרה בזכות הקניין על-פי התפיסה והחקיקה של האסיפה הלאומית הצרפתית ב-1971 וכן קביעה של מדיניות קרקעית בראייה כוללת ובהתאמה למטרות וליעדים הלאומיים לטווחים קצרים וארוכים, ואני מדגישה את ההבדל. אחת הסוגיות העומדות, כדוגמה לתכנון לטווח הקצר, היא כוונת שר התשתיות ליברמן לחוקק חוק מסגרת שיאפשר להקים במהירות מיזמים לאומיים תוך דילוג על הליכי תכנון ובנייה מסורתיים. חיפוש טובת המדינה לטווח הקצר והארוך לרווחת כל תושביה דורש להציב הבחנה בין מדיניות קרקעית ממלכתית ומדיניות קרקעית לאומית, שהם אולי שני תלמים מקבילים הנפגשים בנקודות השקה רבות. כיום לא קיים תכנון יוזם לאומי כללי וקרקעי לטווח ארוך והראיה: נושאי המים, התחבורה, איכות הסביבה ועוד.

נושא נוסף הדורש הבהרה: קרקע לאומית וציבורית לעומת פרטית, ובאיזה אופן תימסר הקרקע הלאומית על ידי החכרה, הפרטה או מכר, ואיך מבחינים בין בעלות לבין

הנושאים העיקריים הדורשים טיפול וקביעת מדיניות – כל אחד עולם ומלואו

ריבונות. רק לאחרונה דווח ב"הארץ" על קטטה בפרלמנט הרוסי במהלך דיון על חוק למכירה מוגבלת של קרקעות כאשר בערו הצביעו 251 ונגדו 22. אמנם הוחלט שמרבית הקרקע תישאר בידי הממשלה, אבל לטענת הקומוניסטים המתנגדים לחוק, מהלך זה יחריב את המדינה משום שאוצרותיה יעברו לידי אילי הון ומשקיעים זרים. נקודה נוספת הדורשת הסבר: באיזו מידה יובאו לביטוי מרחבי-קרקעי העדפות אזוריות, אידיאולוגיות, עדות פוליטיות וגישות חברתיות. למשל: ערבים, עדות מזרח, אתנוקרטיה לעומת דמוקרטיה, או קבוצה שלטת המכתיבה את עקרונותיה. ועוד: כיצד תמומש ריבונות המדינה על קרקעות המדינה. אצל הפלשתינים, למשל, זה הנושא של ייעור, נטיעת עצי זית, הנראה אולי בעיניהם כמימוש כביכול של בעלות על הקרקע. נושא נוסף: שמירה על עתודות הקרקע לצרכים ממלכתיים וציבוריים ומודעות לחסכון בקרקע. ויחד עם זה: תכנון הקרקעות כביטוי למדיניות הביטחון, שימוש במשאב הקרקעי כאמצעי פריסה של האוכלוסייה, ראייה מערכתית גלובלית של הקרקע על רקע התהליכים במשק, מנגנונים לוויסות ערך הקרקע ומכירה, מחשבה על ביצוע רפורמה קרקעית או לחילופין חוסר רפורמה, וצמיחת מעמד של אפנדים חדשים מתוך האליטות הפוליטיות.

כדי לא להלאות את השומעים אמנה כאן רק את הנושאים העיקריים הנוספים הדורשים טיפול וקביעת מדיניות, וכל אחד מהם הוא עולם ומלואו:

- מדיניות הפקעות לצורכי ציבור או לצרכים פוליטיים, קיפוח, דיכוי, הפקעת נכסי נפקדים ונוכחים, פיק"א.
- שמירה על קרקע חקלאית ו/או אופן שינוי יעודה, הפשרה, ולאילו מטרות.
- הקצאת שטחי ירק, אזורי נופש, שמורות טבע וגנים לאומיים, יערות, חופים, אתרים היסטוריים ושטחים פתוחים לצורכי ציבור. ובהקשר זה: ויכוח בין קק"ל לרשות שמורות הטבע, למשל, בשאלה מי שולט בשטחים הפתוחים בארץ.
- הקצאת קרקע וזכויות בקרקע העירונית.
- מעמד אדמות ואקף או הקדש של מוסלמים, נוצרים ויהודים.
- מעמד קרקע שמתחת לפני האדמה, למשל, כשעלה עכשיו לדיון הנושא של פרויקט מנהרות הכרמל.
- יצירת מסגרות ארגוניות לניהול הקרקע והתוויית אורח ניהולה במקום או בשילוב עם אלו שהיו קיימות בעבר. רישום המקרקעין, הסדר קרקעות וכולי.
- הצורך בתקנות לניהול הקרקע המגבילות את הזכויות הפרטיות לשימוש בה.

עקרונות ושאלות אלה והשאלה הרחבה יותר האם בכלל קיימת מדיניות קרקע בישראל,

פרופ' רות קרק

יש לבדוק בקונטקסט היסטורי אפילו רחוק, המקרא והתלמוד, וקרוב יותר – הרצל והקמת המדינה, ובקונטקסט העכשווי.

שלמה בן-אליהו: תודה רבה לפרופסור קרק.